

Kurdî – Holendî / Koerdisch – Nederlands

Ferhenga

Kurdî – Holendî

Woordenboek

Koerdisch – Nederlands

Mahabad B. Qilorî & Nêçîrvan Qilorî

BULAAQ • AMSTERDAM

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door het

© 2002 Uitgeverij Bulaaq, Mahabad B. Qjlorî, Nêçîrvan Qjlorî
en Martin van Bruinessen (voorwoord)
Typografie binnenwerk Françoise Berserik, Den Haag
Ontwerp omslag Marjo Starink, Amsterdam
Omslagillustratie (naar Koerdisch symbool) Geraldine Hindriksen, Amsterdam
Tekstredactie en zetwerk Henk Pel, Zeist

ISBN 90 5460 063 2 / NUR 630

Verspreiding in België: Van Halewyck, Leuven

Uitgeverij Bulaaq, Recht Boomssloot 69, 1011 CW Amsterdam
bulaaq@wxs.nl

Voorwoord

Het Koerdisch, een problematische taal

Dit woordenboek is een gids tot een taal die, in het land waar de meeste sprekers ervan wonen, officieel niet bestaat. De sprekers van die taal worden er niet als culturele minderheid erkend en het streven naar onderwijs in die taal wordt er als een vorm van terrorisme beschouwd. Het noemen van deze taal alleen al ligt zo gevoelig dat de wet die het gebruik ervan aan banden legde zó geformuleerd werd dat de taal niet met name genoemd hoefde te worden. Volgens de Wet op Publicaties in Andere Talen dan het Turks uit 1983 mochten in Turkije boeken en kranten gedrukt worden in alle talen die de *eerste* officiële taal van een door Turkije erkende staat waren maar waren alle andere talen verboden. Het Koerdisch was in Irak de *tweede* officiële taal en had ook in de Sovjet-Republiek Armenië een semi-officiële status; de omschrijving van de wet gaf ondubbelzinnig aan tegen welke taal die gericht was. In 1991 werd de wet opgeheven onder sterke druk van de toenmalige president Özal, die Turkije snel de Europese Unie binnen wilde loodsen en zich realiseerde dat daarvoor oplossing van de Koerdische kwestie en van de Cyprus-kwestie noodzakelijke voorwaarden waren. Deze stap van Özal was tot midden 2002 niet gevolgd door verdere stappen in de richting van erkenning van culturele rechten van de Koerden. Hoewel Turkije als voorwaarde voor het toetreden tot de Europese Unie het recht op onderwijs en radio en televisie in het Koerdisch zal moeten erkennen, verzette een belangrijk deel van de militaire en ambtelijke elite zich daar fel tegen. Pas in augustus 2002 nam het Turkse parlement een wet aan die – alweer zonder het Koerdisch te noemen – radioprogramma's en privé-onderwijs in 'talen die in Turkije gesproken worden' in principe toestaat.

Vanwege de niet-erkende status van het Koerdisch bestaan er ook geen betrouwbare statistieken over de aantallen sprekers ervan. Tot 1965 werd bij de volkstellingen wel gevraagd wat de moedertaal was en welke andere talen men sprak.

Het percentage mensen dat opgaf Koerdisch te spreken fluctueerde sterk van keer tot keer, waarschijnlijk doordat, afhankelijk van de politieke situatie, meer of minder mensen er de voorkeur aan gaven hun Koerdische identiteit verborgen te houden of omdat de tellers en getelden het als een teken van politieke loyaliteit beschouwden te verklaren dat Turks de moedertaal was. Na 1965 kwam er een geleidelijk aan invloed winnende Koerdische nationale beweging op in Turkije en daarmee een nieuwe trots op de Koerdische identiteit. Als gevolg daarvan nam het aantal mensen dat zich in de eerste plaats als Koerd zag (in plaats van als Turks staatsburger) geleidelijk toe. Statistische gegevens zijn er echter niet, want juist vanwege die Koerdische beweging mocht de vraag naar de identiteit niet meer gesteld worden. Rekening houdend met de fluctuaties komt men als gemiddeld percentage Koerdisch sprekenden volgens de volkstellingen op één achtste van de totale bevolking. In 1990 zou dat 7 miljoen geweest zijn.¹ Het werkelijke aantal ligt waarschijnlijk hoger; president Özal sprak zelf in die tijd zelfs van niet minder dan 12 miljoen Koerden.

Koerdisch wordt niet alleen in Turkije gesproken, maar ook in Iran, Irak, Syrië, Armenië, Georgië en Azerbeidjan (en natuurlijk in toenemende mate in West-Europa, Rusland, Noord-Amerika en Australië, waar zich een zeer levendige Koerdische diaspora bevindt). Er bestaat een groot aantal dialecten en het is gebruikelijk die in te delen in vier of vijf hoofdgroepen: Kurmanci en Sorani zijn de noordelijke en zuidelijke vormen van het eigenlijke Koerdisch. Laki, dat ten zuidoosten van het Sorani gesproken wordt, wordt soms als derde dialectgroep genoemd. Daarnaast zijn er twee minder direct verwante dialectgroepen, in het noorden het Zaza en in het zuiden het Gurani, die als een reeks kleine en grotere enclaves tussen de Kurmanci- en Sorani-sprekende gebieden liggen. Het Kurmanci – het dialect van dit woordenboek – heeft van de verschillende Koerdische dialectgroepen de meeste sprekers; het wordt gesproken in Turkije, Syrië, het noordelijke deel van Iraaks Koerdistan (Badinan), in het deel van Iran dat aan Turkije grenst en in de Transkaukasische republieken (Georgië, Armenië en Azerbeidjan). In Turkije wordt naast Kurmanci ook Zaza gesproken – naar ruwe schatting door 20% van de Koerden – maar veel Zaza-sprekers beheersen ook enig Kurmanci.

Irak en Armenië zijn de enige landen waar het Koerdisch een officiële status geniet en waar al langere tijd in het Koerdisch gepubliceerd wordt, waar onder-

wijs in het Koerdisch gegeven wordt, en waar ook radio en televisie Koerdische programma's aanbieden. In het geval van Irak betreft dat vrijwel uitsluitend Sorani, de taal van de meerderheid van Iraakse Koerden (die in een aangepaste vorm van het Arabische alfabet geschreven wordt). Het Sorani had in de negentiende eeuw al een literaire opleving doorgemaakt; in het tweede en derde kwart van de twintigste eeuw ontwikkelden intellectuelen een vorm van het Sorani tot Koerdische standaardtaal.² Sinds het vredesakkoord van maart 1970 tussen de Koerdische beweging en de centrale regering is het Koerdisch in Irak erkend als de tweede officiële taal van het land en wordt het in de gebieden met een Koerdische meerderheid in het onderwijs gebruikt tot op universitair niveau.

In Armenië werd het Koerdisch in de stalinistische periode onderdrukt, maar vanaf de jaren zestig door de staat ondersteund. Het was hier dat voor het eerst een regelmatige literaire productie in het Kurmanci op gang kwam. De invloed ervan op Koerden elders bleef echter lange tijd marginaal: er waren gedurende de Koude Oorlog nauwelijks contacten mogelijk; bovendien werd het Koerdisch hier met het Cyrillische alfabet geschreven. Tegen het eind van de jaren zeventig werden voor het eerst enkele teksten van Koerdische auteurs uit Armenië in Turkije gepubliceerd, getranscribeerd in het Latijnse schrift.³ Die werden telkens kort na publicatie verboden. Serieuze uitwisseling kwam pas op gang via een groep Koerdische intellectuelen die zich in de jaren tachtig als vluchteling in Zweden vestigden.

Culturele renaissance in ballingschap

De ontwikkeling van het Kurmanci tot moderne schrifttaal is vooral het werk geweest van intellectuelen in ballingschap. Het eerste Koerdische tijdschrift, *Kurdistan*, verscheen voor het eerst in 1898 in Cairo en later achtereenvolgens in Genève, opnieuw Cairo, en Londen. Het werd uitgegeven door leden van de aristocratische familie Bedirkhan die zich, net als andere tegenstanders van de sultan, buiten diens bereik gevestigd hadden. Tussen 1908, toen de sultan zijn absolute macht tijdens een staatsgreep verloor, en 1921, toen het nieuwe Turkije van Atatürk zijn vorm begon te krijgen, konden er in Istanbul af en toe Koerdische tijdschriften verschijnen; daarna was het publiceren weer alleen in ballingschap mogelijk.

Een belangrijke mijlpaal was het tijdschrift *Hawar*, dat in de jaren dertig en veertig in Syrië werd uitgegeven door een groep nationalistische intellectuelen die het Turkije van Atatürk waren ontvlucht. Het was in dit tijdschrift dat voor het eerst het Latijnse alfabet gebruikt werd voor het Kurmanci; op enkele kleine details na is men later steeds blijven vasthouden aan de spelling van *Hawar*. Ook in morfologie en syntax is het Koerdisch van *Hawar*, dat gebaseerd was op het dialect van Djezire (Cizre en omgeving), lange tijd de standaard voor het Kurmanci gebleven. De uitgave van *Hawar*, en later nog een ander tijdschrift, was mogelijk omdat Syrië toen een Frans mandaatgebied was; bij Syrië's onafhankelijkheid kwam er een definitief einde aan.

Hierna werd de fakkel overgenomen door Koerdische studenten uit Turkije en Syrië in West-Europa. Een kleine groep, die zich *Hevra* noemde, gaf in de jaren zestig een tijdschrift en enkele boekjes in het Kurmanci uit. In de jaren zeventig begon een deel van deze, vooral links georiënteerde, studenten zich op de Koerden onder de gastarbeiders uit Turkije te richten. De door hen opgerichte Koerdische arbeidersvereniging *KOMKAR* probeerde Koerden op grond van hun specifieke belangen te organiseren en het gebruik van het Koerdisch te stimuleren. Zo voerde *KOMKAR* als eerste actie voor het recht op onderwijs in het Koerdisch als moedertaal (in plaats van Turks, de taal die in Nederland en Duitsland op school werd aangeboden in het kader van lessen in ‘eigen taal en cultuur’). Ook gaf deze organisatie een regelmatig verschijnend bulletin en een reeks boeken uit, aanvankelijk vooral in het Turks en Duits, maar vanaf de jaren tachtig steeds meer in het Koerdisch.

De jaren tachtig waren een periode van onverwacht sterke opleving van het Kurmanci, die ironisch genoeg veroorzaakt werd door verhevigde repressie van de Koerdische identiteit in Turkije. De legerleiding had in 1980 een staatsgreep uitgevoerd die onder andere gericht was tegen de in het voorafgaande decennium onder studenten en intellectuelen sterk geworden Koerdische beweging. Veel Koerdische intellectuelen ontvluchtten Turkije en vestigden zich na vaak lange omzwervingen in het Midden-Oosten uiteindelijk in landen als Zweden en Duitsland. Als zij in Turkije gebleven waren, zouden zij waarschijnlijk in het Turks zijn blijven schrijven, maar in ballingschap gaven veel van hen, om politieke redenen, de voorkeur aan het Koerdisch. Er verscheen een groot aantal Koerdische politieke en culturele tijdschriften, en gelei-

delijk ook boeken: verzamelingen van volksverhalen, Koerdische vertalingen van Europese literatuur, gedichtenbundels, en vervolgens ook korte verhalen, romans en essays in het Koerdisch. Moderne onderwerpen, waarover men tot voor kort alleen in het Turks kon denken en spreken – het Koerdisch was een taal die alleen in het dorp en binnen het gezin gebruikt werd – leerde men nu ook in het Kurmanci uitdrukken. Anno 2002 is het Kurmanci een taal waarin men over vrijwel alle onderwerpen begrijpelijk en genuanceerd kan spreken. Het Koerdische Instituut in Parijs, dat in 1983 werd opgericht door Koerdische intellectuelen in ballingschap, coördineert een ontmoetingsforum van Koerdische schrijvers, dat standaardisering van de termen voor specifieke begrippen beoogt. Vanuit Europa was het ook gemakkelijker contact te onderhouden met Koerdische schrijvers en intellectuelen in (Sovjet-) Armenië, waar al eerder een regelmatige literaire productie in het Kurmanci tot stand was gekomen, die bevruchtend werkte op de opleving van het Kurmanci onder ‘Turkse’ Koerden in West-Europa.

Door de opheffing van het verbod op publicaties in het Koerdisch kon na 1991 deze culturele opleving van het Kurmanci zich ook naar Turkije verbreiden, of althans naar de grote steden in West-Turkije, waar een belangrijk deel van de hoger opgeleide Koerden leeft. (In het eigenlijke Koerdistan heerste de uitzonderingstoestand en bleven culturele activiteiten nauwelijks mogelijk.) Boeken die voor het eerst in Europa verschenen waren werden in Turkije heruitgegeven, sommige uitgeverij verplaatsten hun activiteiten van Stockholm naar Istanbul of Ankara. Het aantal mensen dat zich ook buiten de familiesfeer van het Koerdisch bediende nam ook in Turkije verder toe; nieuwe woorden en uitdrukkingen, die aanvankelijk in een kleine kring van intellectuelen waren ontwikkeld, vonden in een geleidelijk bredere kring van sprekers van het Kurmanci ingang.

Koerdische woordenboeken

In het geval van het Kurmanci weerspiegelen woordenboeken niet alleen de ontwikkeling van de taal en de politieke lotgevallen van haar sprekers, maar hebben ze, in de tweede helft van de twintigste eeuw, ook deel uitgemaakt van de strijd voor erkenning van de Koerdische cultuur. De eerste woordenboeken zijn overigens al een stuk ouder. Vermoedelijk was de Turkse reiziger Evliya

Çelebi, in het midden van de zeventiende eeuw, de eerste die een woordenlijst van het Kurmanci samenstelde.⁴ Ruim een eeuw later produceerde een Italiaanse missionaris, die lange tijd in het huidige Noord-Irak had gewerkt, de eerste Koerdische grammatica, met een uitvoerige woordenlijst van het Kurmanci dat daar wordt gesproken (het zogenaamde Badini).⁵ Aan missionarissen en zendingen in het gebied danken we nog een reeks, doorgaans bescheidener, aantekeningen over Koerdische dialecten. Het Koerdisch was voor hen een belangrijke taal omdat een deel van de Armeense en Syrisch-orthodoxe christenen in het gebied niet het Armeens of Aramees maar het Kurmanci als moedertaal hadden. Het is veelbetekenend dat de eerste gedrukte tekst in het Koerdisch een bijbelvertaling was, bestemd voor Armeense christenen in Koerdistan.

Naast missionarissen waren het sommige buitenlandse consuls en Osmaanse bestuursambtenaren die belangstelling voor het Koerdisch aan de dag legden; ook zij hadden belang bij communicatie met de Koerdische (of Koerdisch sprekende) bevolking van het gebied. Alexandre Jaba, die rond het midden van de negentiende eeuw Russisch consul in Erzurum was, waar hij zelf Koerdisch leerde en een schat aan Koerdische manuscripten verzamelde, publiceerde in 1879 het eerste omvangrijke woordenboek van die taal, dat meer dan 10 000 lemmata omvatte.⁶ Tegen het eind van de negentiende eeuw verscheen in Istanbul het voortreffelijke Koerdisch-Arabisch woordenboek van Yusuf Diya'uddin Pasha, een hervormingsgezinde bestuursambtenaar van Palestijnse origine, die lange tijd gouverneur in Bitlis was geweest.⁷ Deze twee woordenboeken zijn gebaseerd op verschillende dialecten van het Kurmanci. Ze hebben allebei, ruim een eeuw later, hun nut behouden en zijn terecht herdrukt toen als gevolg van het Koerdische nationalisme ook de wetenschappelijke belangstelling voor het Koerdisch toenam.

Niet gebaseerd op enig specifiek dialect zijn de zeer uitvoerige woordenboeken die in het midden van de twintigste eeuw door Sovjet-koerdologen werden geproduceerd: Russisch-Koerdisch door I. O. Farizov en Koerdisch-Russisch door Qanatê Kurdo (K. K. Kurdoev). Deze woordenboeken bevatten 30 000 respectievelijk 34 000 woorden, bijeengeraapt uit een veelheid van dialecten.⁸ Van veel bescheidener omvang is de Koerdisch-Frans-Engelse woordenlijst die Joyce Blau, onder begeleiding van Kamran Bedirkhan, samenstelde.⁹ Voor West-Europeanen bleef dit lange tijd het enig bruikbare hulpmiddel voor modern

Kurmanci. De taal ontwikkelde zich echter zo snel dat dit woordenboek spoedig niet meer adequaat was om moderne tijdschriftartikelen te kunnen volgen.

Een curiosum is het Koerdisch-Turkse woordenboek dat de schrijver en journalist Musa Anter in 1967 in Istanbul publiceerde.¹⁰ Anter had dit werk – eigenlijk niet meer dan een lange woordenlijst – enkele jaren daarvoor samengesteld toen hij wegens nationalistische activiteiten gevangenzat. In het voorwoord schrijft hij dat hij met dit woordenboek een bijdrage wil leveren aan het wederzijds begrip tussen de volkeren van Turkije. Een belangrijker motief was echter waarschijnlijk zijn behoefte aan te tonen dat het Koerdisch een geheel eigen taal was, met een rijke woordenschat, en niet alleen maar een gedegeneerd Turks dialect zoals de officiële leer het toen wilde. Gedurende de volgende decennia zou dat een belangrijk motief blijven in alle Koerdische culturele activiteiten. Omdat de Turkse autoriteiten de Koerdische cultuur onderdrukten en tegelijk ontkenden dat er zoiets als een Koerdische taal bestond, werd het voor Koerdische intellectuelen belangrijk aan te tonen dat het Koerdisch wel degelijk een onafhankelijke, sterk van het Turks verschillende taal is, met een eigen woordenschat en een eeuwenoude literaire traditie. Dit verleende woordenboeken een aanvullende politieke betekenis. Bestaande woordenboeken werden naar het Turks vertaald en uitgegeven met het oog op beïnvloeding van de Turkse publieke opinie. De woordenlijst van Joyce Blau werd door de Koerdische politicus dr. Şivan (pseudoniem van Sait Kirmızıtoprak) bewerkt en na diens dood gedrukt en clandestien verspreid.¹¹ Kort daarop verscheen in Istanbul een Turkse bewerking van Yusuf Diya'uddins woordenboek, en later ook een van Farizovs Russisch-Koerdische woordenboek.¹² Behalve als wapen in de ideologische strijd werden deze woordenboeken overigens ook veel gebruikt door in het Turks opgeleide Koerden om hun Koerdische vocabulaire te verrijken en woorden van Turkse origine te vervangen door 'echt' Koerdische.

Na wat hierboven is opgemerkt over de opleving van Kurmanci literatuur in ballingschap zal het niet verbazen dat de belangrijkste nieuwe woordenboeken door Koerden in West-Europa werden geproduceerd, in nauwe samenhang met het ontstaan van een georganiseerde Koerdische diaspora en de opkomst van een Koerdische pers. Het eerste, een Koerdisch-Turks en Turks-Koerdisch woordenboek, verscheen in Den Haag in 1987 en werd na de liberalisering in Turkije heruitgegeven in Istanbul.¹³ De auteur, D. Izoli (officiële Turkse naam:

Hüseyin Yıldız), was een van de eerste Koerdische arbeidsmigranten in Nederland en gaf jarenlang alfabetiserings- en grammaticacursussen aan collega's en jongeren van de tweede generatie. Zijn werk is gebaseerd op het ondervragen van vele andere Koerden en het systematisch doorwerken van in het buitenland verschijnende Koerdische publicaties, en het vormt een meer adequate weerspiegeling van het geschreven Koerdisch dan de eerdere woordenboeken. Sinds kort ondervindt het, althans voor het Turks-Koerdische deel, enige concurrentie van het in Zweden verschenen woordenboek van Mehmet Tanrikulu.¹⁴

In Duitsland verscheen een, eveneens zeer omvangrijk, Kurmanci-Duits woordenboek van de hand van de taalkundig geschoolde Koerdische dichter Feryad Fazil Omar.¹⁵ Dit is een voortreffelijk woordenboek voor gebruik bij oudere literaire teksten, maar blijkt minder nuttig bij moderne teksten. De auteur, zelf een Sorani-spreker van Iraakse origine, heeft bovendien veel woorden opgenomen die uit zijn eigen dialect afkomstig zijn. Aan het belangrijkste gepubliceerde Kurmanci-Engelse woordenboek, van Baran Rizgar, kleven soortgelijke bezwaren: er staan nogal wat woorden in die niet algemeen gebruikt worden, terwijl veel andere ontbreken.¹⁶ De Amerikaanse taalkundige Michael Chyet, die nauwe contacten onderhoudt met de Koerdische diaspora en ook de meeste talen van de buurvölker van de Koerden kent, werkt al jaren aan wat het definitieve Kurmanci-Engelse woordenboek moet worden. Kopieën van voorlopige versies van dit ambitieuze werk circuleren onder collega's, maar gezien Chyets perfectionisme zal het nog wel even duren voor dit magnum opus in druk verschijnt.

Het door de broers Qilorî vervaardigde Koerdisch-Nederlandse woordenboek, dat u nu in uw handen hebt, doorstaat de vergelijking met eerder gepubliceerde woordenboeken glansrijk. Het is niet alleen veel beter dan het weinige dat tot dusver in het Nederlands beschikbaar was, maar is voor moderne Koerdische teksten ook bruikbaar dan de bestaande woordenboeken en woordenlijsten in het Engels, Duits, Frans en Zweeds. Voor wie Koerdisch wil leren is het een onmisbaar hulpmiddel, en omgekeerd zal het ook veel Koerden die beter Nederlands willen leren goede diensten bewijzen.

Prof. dr. Martin van Bruinessen
Afdeling Oosterse Talen en Culturen
Universiteit Utrecht

Noten

- 1 Servet Mutlu, 'Ethnic Kurds in Turkey: a demographic study', *International Journal of Middle East Studies* 28 (1996), 517-541.
- 2 Amir Hassanpour, *Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985*. San Francisco: Mellen Research University Press, 1992.
- 3 Dit betreft literaire auteurs als Ereb Şemo, Eskirê Boyik, de folkloristen en cultuurhistorici Ordîxan and Celîlê Celîl, en de taalkundige Qanatê Kurdo.
- 4 Zie: Martin van Bruinessen, 'Les Kurdes et leur langue au xviie siècle: notes d'Evliya Çelebi sur les dialectes kurdes', *Studia Kurdica* (Paris) No. 1-5 (1988), 13-34.
- 5 Maurizio Garzoni, *Grammatica e vocabulario della lingua Kurda*. Roma: Stamparia della Sacra Congregazione di Propaganda Fide, 1787.
- 6 Alexandre Jaba, *Dictionnaire kurde-français*. St-Petersbourg: Académie Impériale des Sciences, 1879. Herdrukt door Biblio Verlag in Osnabrück, 1975. Eerder had Jaba een verzameling Koerdische teksten over Koerdische stammen, literatuur en folklore uitgegeven in het Koerdisch met een Franse vertaling: Alexandre Jaba, *Recueil de notices et de récits kourdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan. Textes kourdes réunis, publiés, traduits et annotés*. St-Petersbourg: Académie Impériale des Sciences, 1860.
- 7 Yûsuf Diyâ'uddîn al-Khâlidî, *Al-hadiyya al-hamîdiyya fi'l-lughâ al-kurdiyya*. Istanbul, 1310/ 1892-3. Herdrukt, met een voorwoord door Mohammed Mokri, door de Librairie du Liban in Beiroet in 1975.
- 8 I. O. Farizov, *Russko-Kurdskij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannyx i Natsional'yx Slovar'ej, 1957; K. K. Kurdoev, *Kurdsko-Russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostean'nyx i Natsional'nyx Slovar'ej, 1960.
- 9 Joyce Blau, *Dictionnaire kurde Kurdish dictionary*. Bruxelles: Centre pour l'Étude des Problèmes du Monde Musulman Contemporain, 1965.
- 10 Musa Anter, *Ferhenga Khurdî – Tirkî*. Istanbul: Yeni Matbaa, 1967.
- 11 Joyce Blau, *Ferheng. Kurdi û Turki*. Z.pl. (Antwerpen?): Weşanên Şivan, 1975.
- 12 Yusuf Ziyaeddin Paşa, *Kürtçe-Türkçe sözlük. Yeniden düzenleyen Mehmet Emin Bozarslan*. Istanbul: Çıra Yayınları, 1978; İ. O. Farizov, *Türkçe-Kürtçe sözlük*. Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1994.
- 13 D. Izoli, *Ferheng. Kurdi-Tirki, Türkçe-Kürtçe*. Den Haag: Komeley Xwendikarani Kurd le Ewropa afd. Nederland, 1987. Verbeterde heruitgave Istanbul: Deng Yayinlari, 1992.
- 14 Mehmet Tanrikulu, *Türkçe-Kürtçe sözlük Ferhenga Tirkî-Kurdî (Kurmançî)*. Stockholm: Podium, 1999. In Turkije verschenen bovendien nog een Koerdisch-Turks en Turks-Koerdisch woordenboek van de in België wonende auteur Torî (Istanbul: Koral, 1992) en een Turks-Koerdisch van Fetullah Kakioglu (Istanbul: Sosyal Yayınları, 1992).
- 15 Feryad Fazil Omar, *Kurdisch-deutsches Wörterbuch (Kurmançî)*. Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung, 1992.
- 16 Baran Rizgar, *Dictionary/Ferheng. Kurdish-English, English-Kurdish*. London: uitgave in eigen beheer, 1992.

Pêşgotin

Kurdî, zimanekî bi derd e

Va ferhenga, rehberê e ji bo zimanêkî ku, di dewleta ku piraniya axaftvanên vî zimanî tê da dijîn, bi resmî tune ye. Axaftvanên vî zimanî weke hindikahiyek çandî nayên pejirandin û têkoşîna dayîna perwerdeyî di vî zimanî de weke awayekî terorê tê dîtîn. Bi xwe navdayîna vî zimanî ewqas hessas e ku, di qanûna ku weşanên Kurdî qedexê kiri bû de, îzahêk girîft bikar anî bû, ku tê de xeynî Tirkîçç behsê tu zimanekî din nehat kirin. Li gorî Qanûna Weşanên di Zimanên Xeyrî Tirkî ya sala 1983' de tenê weşandina pirtûk û rojnameyên bi hemû zimanên fermî yê yekemîn yê dewletên ku ji hêla Tirkiyê ve hatine naskirin, serbest bû û hemû zimanên din qedexê bûn. Kurdî li Iraqê zimanê fermiyê duwemîn û li Ermenistanê jî niv-fermî bû; ew tarîfa qedexekirinê bi awayekî zelal nîşan dide ku berê xwe dayî ye kîjan zimanî. Di sala 1991' de ew qanûn di bin tesîra Serokwezîr Ozalê, ku dixast Tirkiye bi lez tev li Yekitiya Ewrûpayê be û wî dizanî bû ku çareserkirina pirsgrêka Kurdî û ya Qıbrısê şartên pêwistî bûn, de hat betal kirin. Heta nîva sala 2002' ya tu kesî bi gavên nu ve, di rêya naskirina mafên çandiyên Kurdan de, neda li ser şopa Ozal. Her çiqas diviya bû ku Tirkiyê, jibo tevlibûna Yekîtiya Ewrûpê, mafên perwerdeyî, radyo û televizyonên bi Kurdî bipejiriya, li dijî vê yekê piraniya leşkeran û giregirên dewletê berxwedaneke tund dan. Ancax di tebaxa 2002' de perlemana Tirkiyê qanûnek pejirand, – bê gotina navê Kurdî – ku bernameyên radyo û perwerdeya şexsiya 'bi zimanên ku li Tirkiyê tên axaftin' serbest e.

Jiber ku Kurdî bi fermî nedihat pejirandin, statîstîkên pêwleyn li ser hejmaraxaftvanên Kurdî tune ne. Heta sala 1965' an di hîlbijartinên giştî de zimanê zikmakî çî ye û mirov kîjan zimanên din dizane, dihat pirs kirin. Mirovên ku di hîlbijartinan de digotin ew Kurdî dizanin her carî pir diguhêrt. Wisa xuya dike ku di bin tesîra şartên siyasî de van kesan Kurdbûna xwe vedişêrtin, yan jî, ji ber ku bijarkêran û hîlbijêran, ew tişt wek nişana girêdayîna siyasî didîtin, digotin

ku zimanê wana ya zirkmakî Tirkî ye. Piştî sala 1965'a tewgera welatpareziya Kurdî, ya ku hêdî hêdî alaqaçek mezin distand, li Tirkiyê derket holê û bû seba ba serfiraziyeka nu ya nasnameya Kurdî. Di encama vê de li Tirkiyê pirtir kesan Kurdbûna xwe derxistin pêşiyê. Lê hêjmarên statîstîkî hîn jî nînin, çima ku jiber ew tewgera Kurdî êdi pirs nasnameyê divê nehatibûya kirin. Bi berçavgirtina bêstîkrariya hilbijartinan, mirov dikare hêjmara teqrîbiya axaftvanên Kurdî di hilbijartinên giştî de, wek ji heyştan yek niştêcihan bihesibîne. Di sala 1990 de divê ew 7 mîlyon bûya.¹ Bi ihtimalek mezin hêjmara rasteqîn zêdetir e; heta, Serokkomar Ozal di wê demê de digot ku hêjmara Kurdan ji 12 mîlyon zedetir e.

Kurdî ne tenê li Tirkiyê lê li Îranê, Iraqê, Sûriyê, Ermenistanê, Gurcistanê û Azerbeycanê jî (û bêguman bi zêdebûnekî ve li Ewrûpaya Rojava, Rusya, Amerîkaya Bakûr û li Awistiralya ya ku tê de dîasporayek Kurdî ya pir biçalak heyê) tê axaftin. Pir zaravayên Kurdî hene û ew di çar yan di pênc komên sereke de tên beş kirin: Kurmancî û Soranî awayên bakûrî û başûriyên Kurdiya rasteqîn in. Lekî ya ku di başûrê-rojhilatê Soranî de tê axifîn carna wek koma zaravaya seyemîn tê pejirandin. Ji bilî van hin du koma zaravayên ku kêr grêdayî ne, di bakûr de Zazakî û di başûr de Gûranî yên ku li hîn herêman di nav Kurmancî û Soranî de li cîh bûne, henin. Di nav hemû koma zaravayên Kurdî de, axaftvanên Kurmancî – zaravaya vê ferhengê – herî zêde ne; li Tirkiyê, Sûriyê, bakûrê Kurdistana Iraqê (Badînan), li heremên Îranê yên li ser sinorê Tirkiyê û li komarên Trans-Kafkasê (Gurcistan, Ermenistan û Azerbeycan) tê axaftin. Li Tirkiyê li cem Kurmancî Zazakî jî tê qise kirin – li gorî tehmînên xam ji sedî bîst yên Kurdan – lê pir Zaza hinek Kurmancî jî dizanin.

Tenê li Iraq û Ermenistanê zimanê Kurdî bi fermî tê naskirin û li wir demekî dirêj e ku bi Kurdî tê weşandin û li wan deran bi zimanê Kurdî perwerdeyî tê kirin û dîsa li wir televizyon û radyo bernameyên bi Kurdî diweşînin. Zaravaya ku li Iraqê bi kar tê hema hema bes Soranî ye, ku ew zaravaya piraniya Kurdên Iraqê ye (ew zarava bi elfabeya erebiya adeptekirî ve te nivîsandin). Hîn di sedsala 19'mîn de Soranî di qada edebî de ketibû merhaleyek geşbûnê; di çaryeka duwemîn û ya seyemîn ya sadsala 20'an de rewşenbîran ji awayek Soranî zimanekî standart ya Kurdî çekirin.² Ji peyman aştî ya newbera tewgera Kurdî û desthilatdariya navendî ya adara 1970'ê vir ve Kurdî wek zimanê fermî yê duwemin ya welêt tê pejirandin û di herama Kurdan de heta bi zankoyê wek zimanê perwerdeyî tê bikaranîn.

Li Ermenistanê di dema stalînîzmê de li Kurdî zordarî hat kirin, lê ji salên 1960 vir ve jî ji hêla dewletê ve alîkarî lê hat kirin. Cara yekemîn li vir lipeyhev berhemên edebî hatin afirandin. Bandora van li ser Kurdên li cîhên din bi demekî dirêj marjînal ma: di dema Şerê Sar de têkîlî dayîn pir mimkun nebû; di ser de li vir Kurdî bi alfabeya Kirîlî dihat nivîsandin. Berbi dawiya salên 70'an li Tirkîyê hinek teksten Kurdî yê nivîskarên ji Ermenistanê, ên ku li alfabeya Latînî hati bûn transkrîpte kirin, hatin weşandin.³ Ew weşan ji dû weşandinê di demekî kin de hatibûn qedexê kirin. Danûstandinên cidî, ancax bi rêya komek rewşenbîrên Kurdên penaber, yê ku li salên heştan li Swêdê bi cîh bûn, ve pêk hatin.

Ronasansa Çandî li Derweyî Welêt

Pêşveçûna Kurmancî, ya wek zimanê nivîsandinê ya modern, karê rewşenbîrên derweyî welêt bû. Kovare yekemîna Kurdî *Kurdistan* cara yekemîn di 1898'an de li Qahîrê û piştê li pey hev li Cenewrê, carekî dî li Qahîrê û li Londirê hat weşandin. Ew ji hêla endamên malbeta mîranî ya Bedîrxan, yê ku xwe weki dijberên Padîşah ên din li derweyî desthilatdariya wî cîh kiribûn, ve hat weşandin. Di navbera 1908 (gava ku Padîşah hêza xwe ya mitleq ji dû derbeyekî winda kiribû) û 1921'an (gava ku Tirkîyê ya nu ya Atatürk dest bi şiklgirtina xwe dikir) de li Stembolê carcara derfetên weşandina kovaran hebû; ji dû vê demê weşandina bi Kurdî tenê li derweyî welêt minkun bû.

Qonaxek girîng kovara *Hawar* bû, ku di salên 30'an û 40'an de li Sûriyê ji hêla komek rewşenbîrên neteweperwer, yê ku ji Tirkîyê ya Atatürk rewiya bûn, ve hati bû weşandin. Cara yekemîn alfabeya Kurdî Latînî di vê kovarê de hat bikar anîn; ji bilî çend niqteyên piçûk mirov hîn îmlaya wê bikar tîne. Di morfolojî û di sîntaksê de Kurdiya *Hawarê*, ku bingeha wê devoka Cîzîrê û deredora wê bû, demekî drêj wek zimanê standardê Kurmancî ma. Weşandina *Hawarê*, ji dû wê jî a ya kovarekî din, minkun bû cimkî Sûriye wê demê di bin desthilatdariya Fransê de bû; ji dû serxwebûna Sûriyê êdî dawî li wan hat.

Ji pişt wê serkêşî ji hêla xwendawanên Kurdên ji Tirkîyê û ji yê Sûriyê ve li Ewrûpaya Rojava hat kirin. Komek piçûk, ku ji xwe re Hevra digotin, di salên 60'an de kovarek û çend pirtûkên bi Kurmancî weşandin. Di salên 70'an de komek ji van xwandewanan, ku piraniya van çeparêz bûn, berê xwe dan karkerên

ji Tirkîyê. КОМКАР (Komeleya Karkeran) a ku ji hêla van hatibû sazkerin, diceriband ku Kurdan li ser berjewendiyên wan ên bijarte organîze bike û bikaranîna Kurdî teşwîq bike. Bi vî awayî cara yekemîn Komkarê jibo mafê perwerdeyî ya Kurdî, wek zimanê zikmakî li şuna Tirkî, ket tewgerê (ku li dibistanan li Hollandê û li Almanyê di çerçewa ‘ziman û çand a xwe’ de dihat pêşkeşkirin). Vê saziyê hin pirtûk û bultenekî jî, ya ku li pey hev derdiket, diweşand. Di destpêkê de ew bi Tirkî û Almanî bû, lê ji salên 80’an vir ve jî herçî çû bi Kurdî derket.

Salên 80’an dema pêşketina nelibendêbûyî ya Kurmancî bûn, pir îronîk e ku ew pêşketin li dû tadayiya xurt ya li ser nasnameya Kurd li Tirkîyê derket holê. Fermandarên leşkerê di sala 1980’ê de hikûmet ji kar xisti bû, ku yek ji armanca wan berîgirtina tewgera Kurdan bû, ku di dehsala çûyî de di nav xwendewan û rewşenbîrên Kurdan de gêş bû bû. Gelek rewşenbîrên Kurd ji Tirkîyê rewiya bûn û ji dû gerek dirêj a li rojhilata navîn, di dawiyê de li welatên wek Swêd û Almanyê cih û war bûn. Eger ew li Tirkîyê bimiyana, ewana belkî jî ê bi Tirkî binivîsiyana, lê jiber sebebên siyasî wana li sirgûniyê pêşanî dan zimanê Kurdî. Gelek kovarên Kurdî yên politîk û çandî û peyderpey pirtûk jî hatin weşandin; çîrokên gelerî, wergerên wêjaya Ewrûpî, dîwan û dû van kurteçîrok, meqale û romanên bi Kurdî jî hatin weşandin. Babetên nûjenên ku mirov heta demekî kin tenê bi Tirkî li ser difikiriya û dipeyîviya – Kurdî tenê di nav mal û gund de dihat bikaranîn – nika mirov fêr bû ku marama xwe êdî bi Kurdî jî bibêje. Di va sala 2002 de Kurmancî êdî zimanê ku mirov pê dikare li ser hemû babetan bi awayekî fehmbar û hûrgilî biaxife. Enstîtûya Kurdî ya Parîsê, ya ku di 1983 de ji hêla rewşenbîrên Kurdên sirgûniyê ve hati bû ava kirin, forûmek hevdiîtina nivîskarên Kurd koordîne dike, ku ew standardîzekirina bêjeyên bo têgînên spesîfîk ji xwere armanc digre. Ji Ewrûpayê bi rewşenbîr û nivîskarên Kurdên Ermenistan (-a Sovyetê)’re danûstandin danîn jî êsantir bû, ku li wir ji berê de lipeyhev berhemên wêjeyiyên Kurmancî çê bû bûn, ku ewana tesîrek bibar li ser Kurdên ‘Tirk’ yên Ewrûpaya Rojava kir.

Ji dû jiholêrakirina qedexeya weşanên Kurdî di sala 1991 de ew geşbûna çandîya Kurmancî berê xwe da Tirkîyê jî, qet nebe berê xwe da bajarên mezinên li rojavaya Tirkîyê, ku li wir komek girîng ya Kurdên perwerdebûyî dijîyan. (Ji ber ku di Kurdistanê bi xwe de rewşa awerte hebû û livînên çandî hema hema nemimkun bû). Pirtûkên ku cara yekem li Ewrûpayê çap bû bûn, li Tirkîyê carekî din hatin weşandin. Hinek weşanvanan kar û barên xwe ji Stockholmê birin Stem-

bol û Ankarayê. Kesên ku li derweyî mala xwe jî Kurdî bikar aniyan li Tirkiyê jî zêde bû; bêje û metelokên ku di destpêke de di nav komên piçûka rewşenbîran de çê bû bûn, peyderpey ketin nav çînen frehên Kurmancîxifan.

Ferhengên Kurdî

Di behsa Kurmancî de em karin bêjin ku ferheng ne tenê pêşdeçûna zimên û serguzešta axaftvanên Kurmancî nîşan didin, lê wan, di beşa duwemîn a sedsala bîstan de, di têkoşîna qabûlkirina çanda Kurdî de para xwe jî girtin. Ji ser ferhengên pêşîn gelek dem derbas bûye. Bi texmînî gerokê Tirkan Evliya Çelebî, di nîva sedsala 17' min de, kesê yekemîn bû ku lîsteyek peyivên Kurmancî amade kiri bû.⁴ Ji dû sedsalekî zêdetir mîsyonerek Îtaliyê ku demekî dirêj di Bakûrê-Irakê ye îroyîn de kar kiri bû, rêzimana yekemîna Kurdî, bi lîsteyek fireha Kurmanciya wê derê (yanê bi Badînî),⁵ nivîsî. Di saya mîsyoner û şandoxên ku çûne heremê de, herçiqas hinik be jî, hîn çend nivîs li ser zaravayên Kurdî ji mera mane. Kurdî jibo wan zimanek giring bû, jiber ku zimanê zikmakîyê komek ji Ermenî û Suryaniyên ortodoksên heremê ne Ermenîkî û ne jî Suryanîkî lê Kurmancî bû. Manîdar e ku nivîsa yekemîna Kurdiya çapkirî wergerek Încîlê bû, ku jibo Ermeniyên file yên Kurdistanê bû.

Ji bilî mîsyoneran eleqaya hinek balyoz û memurên Osmaniyan jî Kurdî anî bû ber çavan; jibo berjewendiya wan jî bû ku ewana danûstandin bi Kurdên niştecih û Kurdîaxifên herêmê ve daynin. Alexandre Jabayê ku di dora nivê sedsala 19' mîn de balyozê Rusyayê Erziromê bû, ku ew li wir Kurmancî fêr bû bû û gelek destnivîsên Kurdiyên granbiha berhev kiri bû, di sala 1879 de wî ferhenga yekemîna berfireha vî zimanî weşand, ku têda zêdeyî 10 000 bêje hebûn.⁶ Berbi dawîya sedsala 19' mîn li Stembolê ferhenga békêmasiya Kurdî-Erebî ya Yusuf Ziyauddîn Paşa, yê ku memurekî nûjenîxwazê bi eslê xwe Filistinî bû û wî demekî dirêj li Bedlîsê walîti kiri bû, çap bû.⁷ Ew du ferhengan ji xwe re devokên cûrbecûr yên Kurmancî bingeh girti bûn. Ew ferhengan li dû zêdeyî sadsalekî hîn qîymeta xwe wînda nekirin, jiber neteweperweriya Kurdî eleqeyak zanistî jî jibo Kurdî zede bû bû, û bi biryarekî di cîh de ew careke din çap bûn.

Di nîva sedsala bîstan de ji hêla kurdoloxên Sovyetê ve çend ferhengên gelek berfireh, yên ku tu zarava ji xwe re bingeh negirti bûn, hati bûn weşiyar: Rusî-

Kurdî ji hêla I. O. Farîzov ve û Kurdî-Rusî ji hêla Qanatê Kurdo (K. K. Kurdoev) ve. Di ew ferhengan de li gorî rêza jorîn 30 000 û 34 000 bêje hebûn, ku ji zaravayên cûrbecûr hati bûn berhev kirin.⁸ Ferhengek gelek mutawazî ya Kurdî-Fransî-Înglîzî jî ji hela Joyce Blau ve, di bin çavdêriya Kamiran Bedîrxan de, hati bû amede kirin.⁹ Ew ferheng demekî drêj jibo Ewrûpiyên Rojavayî wasiteya bikarbara yekta jibo Kurmanciya nûjen bû. Zimên xwe ewqas bilez pêşde bir bû, ku ew ferheng bo xwandina nivîsên kovarên nûjen êdî bikar nedihat.

Ferhengek Kurdî-Tirkî ya nadîde jî ya nivîskar rojnamevan Musa Anter e, ku wî ew di sala 1967 de li Stembolê weşiya bû.¹⁰ Anter va karê xwe – ji xwe ew lîsteyek dirêja bêjeyan bû – çend sal berê çapê, gava ku jiber karên xwe yê neteweperwerî di girtigehê de bû, amade kiri bû. Di pêşgotinê de ew dinivîse ku wî bi vê ferhengê xwe ve xwastiye alîkariya rêzgirtina dualî di nav gelên Tirkîyê de bike. Bi rastî pêdivîtiya wî ya grîngtir, herhal ihtiyaca nîşandayîna zimanek serbixwebûyîna Kurdî bû, bi dewlemendiya gencîneya peyvên, û neku zaraveyek xwerabûyî ya Tirkî ye weke ku îdeolojiya fermî dibêje. Di dehsala bê de ewê di hemû çalakîyên çandîyên Kurdî de wek pêdivîtiyek girîng bimîna. Ji ber ku desthilatdarên Tirk ji aliyekî ve tadayî li çanda Kurdî dikirin û ji aliyekî ve jî nedipêjêrandin ku tiştê weha wek zimanê Kurdî heye, jibo rewşenbîrên Kurdan giring bû ku ew ispat bikin, ku zimanê Kurdî di rastiye de zimanek serbixwe, dewlemend û ji Tirkî pir cûda ye, û bi alî bêjeyan ve jî dewlemend e û wêjeyek wê ya kevnar heye.

Wê wateyek zêde ya siyasî jî dida ferhengan. Ferhengên ku hebûn hatin wergerandin Tirkî, û bi armanca lêbandorkirina reya giştî ya Tirkîyê hatin weşandin. Lîsteya bejeyan ya Joyce Blau ji hêla siyasetvanê Kurd Dr. Şivan (navê kod yê Sait Kırmızıtoprak) ve hat sererast kirin û ji dû mirina wî hat çap kirin û bi dizî hat belav kirin.¹¹ Demek kin ji dû vê wergera Tirkî ya ferhenga Yusuf Ziyauddin li Stembolê, û du vê jî ferhenga Rusî-Kurdî ya Farîzov weşiya.¹² Ji bilî di têkoşîna siyasî de wek çek bikaranîna van ferhengan, ji hela Kurdên ku bi Tirkî perwerde bûne, jibo dewlemendkirina gencîneya peyvên xwe û bikaranîna bêjeyên Kurdî ‘pêti’ li şuna bêjeyên bi esl Tirkî jî ew pir hatin xebitandin.

Li dû tiştên ku li jor, li ser geşbûna wêjeya Kurmanciya li sirgûniyê, hatin nîşandan, mirov nedieci bîne ku ferhengên nu yê girîngtirîn ji hêla Kurdên li Ewrûpaya Rojava ve hatine amade kirin, ku ew bi pêkhatina dîasporayek organîzebûyîya Kurdan û bi hatina rojnamevaniya Kurd ve girêdayî ye. Ferhenga ye-

kemîna Kurdî-Tirkî û Tirkî-Kurdî di sala 1987 de li Den Haagê weşiya û li dû liberalizebûyîna Tirkîyê li Stembolê carekî din hat çap kirin.¹³ Nivîskarê wê D. Îzolî (navê wî yê fermî: Hüseyin Yıldız), yek ji karkerên koçberên Kurdên pêşîn li Holendê bû û wî bi salan qursên alfebê û rêzimanê da heval û cîwanên nifşa duwemîn. Karê wî, lêpîrsîniya gelek Kurdên din û bi sistematîk jiçavderbaskirana weşanên Kurdiyên ku li derweyî welêt hatine weşiyên, ji xwe re bingeh digire. Va fergenga, Kurdiya nivîsî ji ferhengên berê bêtir nîşan dide. Ji demek kin vir ve va Ferhenga, bo beşa Tirkî-Kurdî ji hêla ferhenga Mehmet Tanrikulu¹⁴ ya ku li Swêdê weşiya ve, reqabetek dibîne.

Li Almanyayê jî ferhengek gelek berfireh, ya Kurmancî-Almanî ji destê zimanzan û helbestvanê Kurd Feryad Fazil Omar weşiya.¹⁵ Jibo xwendina nivîsên wêjeyîyên kevn ew fergengek bêkemasî ye, lê bo nivîsên nûjen hewqas bikar nê. Nivîskarê wê, bi xwe Soranîaxîfek ji Iraqê, di ser de pir bejeyên zaravaya xwe jî xistiye ferhengê. Di ferhenga girîngtirîna Kurmancî-Ingilîzî ya Baran Rizgar de jî kemasîyên hanê hene: tê de gelek bêjeyên ku bi giştî nayên bikaranîn hene û yên ku bikar tên jî nînin.¹⁶ Zimanzanê Amerîkî Michael Chyet, yê ku bi dîasporaya Kurd ve di têkiliyek tund de ye û piraniya zimanên gelên cîranên Kurdan jî dizane, salane li ser ferhengek dixebite ku ewa ferhenga qetî ya Kurmancî-Ingilîzî bibe. Qopyayên nusxeya miweqeta vê karê hewldar di destên hevkarên de digere, lê jiber perfeksiyonîzma Chyets'ê weşandina vê serberhemê ê hin demekî bajo.

Ferhenga Kurdî-Holendî ya ku birayên Qîlorî amede kirine, ku nika di destê we de ye, di hevberkîkirina bi ferhengên ku berê çap bûne de çêtir derdikeve. Ew ne tenê ji karên hindikên Holendî yên ku heta niha amadene baştir e, ji bo nivîsên nûjenên Kurdî jî ji ferheng û lîsteyên bejeyan yên Ingilîzî, Almanî, Fransî û Swêdî, yên ku vê gavê hene, hîn bêtir bikar tê. Bo kesên ku Kurdî dixwazin hîn bibin ew ferheng alîkariyekî pêwîst e, û ewê jibo Kurdên ku Holandî bêtir dixwazin ferbin jî ê xwaş bikar bê.

Prof. dr. Martin van Bruinessen
Beşa Ziman û Çanda Rojhilatî ya
Zanîngeha Utrechtê

Jêrenot

- 1 Servet Mutlu, 'Ethnic Kurds in Turkey: a demographic study', *International Journal of Middle East Studies* 28 (1996), 517-541.
- 2 Amir Hassanpour, *Nationalism and language in Kurdistan, 1918-1985*. San Francisco: Mellen Research University Press, 1992.
- 3 Ew, nivîskarên wêjeyî Erebo Şemo, Eskerê Boyik, folklorvan û dîroknivîsên çandê Ordîxan û Celîlê Celîl, û zimanzan Qanatê Kurdo ne.
- 4 Binêre: Martin van Bruinessen, 'Les Kurdes et leur langue au xviième siècle: notes d'Evliya Çelebi sur les dialectes kurdes', *Studia Kurdica* (Paris) No. 1-5 (1988), 13-34.
- 5 Maurizio Garzoni, *Grammatica e vocabulario della lingua Kurda*. Roma: Stamparia della Sacra Congregazione di Propaganda Fide, 1787.
- 6 Alexandre Jaba, *Dictionnaire kurde-français*. St-Petersbourg: Académie Impériale des Sciences, 1879. Ji hêla Biblio Verlag ve li Osnabrückê di sala 1975 de cardin çap bû. Berê wê jî Jaba hîn nivîsên komkirî li ser eşîr, wêje û folklorê Kurdan, bi Kurdî û bi wergera wana bi Fransî weşiya bû: Alexandre Jaba, *Recueil de notices et de récits kourdes servant à la connaissance de la langue, de la littérature et des tribus du Kourdistan. Textes kourdes réunis, publiés, traduits et annotés*. St-Petersbourg: Académie Impériale des Sciences, 1860.
- 7 Yûsuf Diyâ'uddîn al-Khâlîdî, *Al-hadiyya al-hamîdiyya fî'l-lughâ al-kurdiyya*. Istanbul, 1310/ 1892-3. Bi pêşgotinekî Mohammed Mokri ve ji hêla Librairie du Liban li Beyrûtê di sala 1975 de cardin çap bû.
- 8 I.O. Farizov, *Russko-Kurdskij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannyx i Natsional'nyx Slovar'ej, 1957; K.K. Kurdoev, *Kurdsko-Russkij slovar'*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostean'nyx i Natsional'nyx Slovar'ej, 1960.
- 9 Joyce Blau, *Dictionnaire kurde Kurdish dictionary*. Bruxelles: Centre pour l'Étude des Problèmes du Monde Musulman Contemporain, 1965.
- 10 Musa Anter, *Ferhenga Khurdî - Tirkî*. Istanbul: Yeni Matbaa, 1967.
- 11 Joyce Blau, *Ferheng, Kurdi û Turki*. Z.pl. (Antwerpen?): Weşanên Şivan, 1975.
- 12 Yusuf Ziyaeddin Paşa, *Kürtçe-Türkçe sözlük. Yeniden düzenleyen Mehmet Emin Bozarslan*. Istanbul: Çıra Yayınları, 1978; İ.O. Farizov, *Türkçe-Kürtçe sözlük*. Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1994.
- 13 D. Izoli, *Ferheng, Kurdi-Tirkî, Türkçe-Kürtçe*. Den Haag: Komeley Xwendikarani Kurd le Ewropa beşa Holanda. Nederland, 1987. Çapa nu ya jiçavderbaskirî Istanbul: Deng Yayinlari, 1992.
- 14 Mehmet Tanrikulu, *Türkçe-Kürtçe sözlük Ferhenga Tirkî-Kurdî (Kurmançî)*. Stockholm: Podium, 1999. Li Tirkiyê herwiha ferhengê Kurdî-Tirkî û Tirkî-Kurdî ya nivîskar Torî'yê ku li Belçîqa dijî (Istanbul: Koral, 1992) û ferhenga Tirkî-Kurdî ya Fetullah Kakioglu jî (Istanbul: Sosyal Yayınları, 1992) weşiyen.
- 15 Feryad Fazil Omar, *Kurdisch-deutsches Wörterbuch (Kurmançî)*. Berlin: Verlag für Wissenschaft und Bildung, 1992.
- 16 Baran Rizgar, *Dictionary/Ferheng, Kurdish-English, English-Kurdish*. London: weşana di bin çavderiya xwede, 1992.

Koerdisch alfabet / Alfabe kurdî

A	B	C	Ç	D	
a	b	c	ç	d	
E	Ê	F	G	H	
e	ê	f	g	h	
I	Î	J	K	L	
i	î	j	k	l	
M	N	O	P	Q	
m	n	o	p	q	
R	S	Ş	T	U	Û
r	s	ş	t	u	û
V	W	X	Y	Z	
v	w	x	y	z	

Gebruiksaanwijzing

Het Koerdische alfabet bestaat uit 31 letters, die hiertegenover staan. In het Koerdisch zijn *ç, ê, î, ş* en *û* aparte letters, die in volgorde na respectievelijk *c, e, i, s* en *u* komen.

Alle Koerdische trefwoorden zijn vet gedrukt en staan in volgorde volgens het Koerdische alfabet.

Nederlandse tekst die tussen haakjes staat is cursief gezet, Koerdische tekst tussen haakjes is niet-cursief.

Als lemma's zijn onderverdeeld, worden bij homoniemen (gelijkluidende woorden met aparte betekenissen) vette Romeinse cijfers gebruikt, waarbij elk homoniem op een nieuwe regel begint en inspringt. Bij verschillende vertalingen van een trefwoord worden vette Arabische cijfers gebruikt.

- fêz** **I** *zn.* **1.** (gasîn) het plein, de plek **2.** (hêl) de kant, de zijde
II *zn.* **1.** (xirûr) de trots **2.** (kîbîr) de hoogmoed, de arrogantie
III *bijw.* (jor) boven
ronahî **1.** *zn.* het licht, de helderheid **2.** *bn.* licht, belicht, helder

Na het vette lemma volgt cursief een afkorting van de Nederlandse woordsoort.

Als er meerdere vertalingen zijn die alle tot dezelfde woordsoort behoren, wordt de woordsoort direct na het lemma geplaatst; als de vertalingen verschillende woordsoorten betreft, staat de afkorting van de woordsoort na het vette cijfer.

Als een woord tot meerdere woordsoorten behoort, worden de woordsoorten gescheiden door een komma.

Na de woordsoort volgt de vertaling. (De afkortingen staan op blz. 32.)

Bij Nederlandse zelfstandige naamwoorden worden de lidwoorden gegeven.

firîngêh *zn.* het vliegveld, de luchthaven
fir kirin *ww.* 1. nippen 2. slorpen, slurpen
fitne 1. *zn.* de onvrede, de tweedracht, de onenigheid 2. *bn.*
 onruststokend, onrustzaaiend
mecanî *bn., bijw.* gratis
mecazî *bn., bijw.* figuurlijk, overdrachtelijk

Dit woordenboek is voornamelijk in het Kurmanci-dialect geschreven. Daarnaast zijn er ook woorden van het Zazaki- (Dimili-) en Sorani-dialect opgenomen. Deze zijn voorzien van de afkorting Z. of S.

dengûbas *zn., S.* het nieuws, het journaal, de nieuwsberichten
lacik *zn., Z.* 1. het zoontje 2. het jongetje

Als een Koerdisch woord vertaald kan worden met een mannelijke en een vrouwelijke vorm, wordt dit tussen haakjes cursief aangegeven met *m.* voor mannelijk en *v.* voor vrouwelijk.

fêrmend *zn. (m.)* de onderwijzer, (*v.*) de onderwijzeres, (*m.*)
 de leraar, (*v.*) de lerares

Synoniemen van lemma's worden na de afkortingen vermeld en staan tussen haakjes.

kone *bn.* (*kevn*) oud

Verbuigingen van werkwoorden zijn tussen haakjes vermeld in de vorm van de gebiedende wijs enkelvoud en de tegenwoordige tijd. In sommige gevallen wordt alleen de gebiedende wijs vermeld.

patin *ww.* (*dipeje, bipeje*) koken, bakken **nan patin** brood
 bakken
nuhurandin *ww.* (*binuhurîne*) kermen, kreunen, jammeren

Bij werkwoorden worden naast synoniemen ook verbuigingen gegeven. In dit geval staat na de verbuiging tussen haakjes het synoniem ook tussen haakjes.

nivîn 1. *ww.* (binive) (raketin) slapen, naar bed gaan
2. *zn.* (cil) het bed

Bij meerdere vertalingen staan de synoniemen na de Arabische cijfers.

rakêşandin *ww.* (radikêşe, rakêşe) 1. (kişandin) trekken
2. (tamijandin) aantrekken

Als er als vertaling een omschrijving is gegeven, wordt dit aangegeven door □.

bewreşînk *zn. med., S.* □ een (*de*) huidziekte
hoqe *zn.* □ het gewicht van 1283 gram

Vertalingen die uit meerdere woorden bestaan – waardoor geen woordsoort kan worden aangegeven – zijn tussen rechte haakjes geplaatst.

berkel [bijna kokend], [tegen de kook aan]
ewledar *bn.* veilig, [te vertrouwen]

Met een ► wordt naar een meer frequent lemma verwezen.

hêtûn *zn.* ► êtûn

De opgenomen voorbeeldzinnen zijn tevens bedoeld om betekenisverschillen aan te duiden. De Koerdische voorbeelden zijn vet gedrukt.

jiyîn *ww.* (dijî, bijî) 1. leven 2. wonen **ez li Den Haagê**
dijîm ik woon in Den Haag
kê *vr.vnw.* wie, wiens **Kê te re got?** Wie heeft jou dat verteld? **Kê li wî xist?** Wie heeft hem geslagen? **Ew ya kê bu?** Van wie was dat? **Ew bavê kê ye?** Wiens vader is hij?

In sommige gevallen zijn de voorbeeldzinnen tevens gezegdes of spreekwoorden. In zo'n geval zijn de voorbeelden niet letterlijk vertaald, maar met overeenkomstige spreekwoorden of gezegdes. In dit geval staat het teken ◇ voor de vertaling.

enîşk *zn.* 1. *anat.* de elleboog 2. *anat.* (enîşkê borî/lûle) de elleboog 3. *wisk.* de rechthoek **enîşk dan** ◇ iemand de rug toekeren, geen contact meer willen hebben

Alfabe kurdî

A	B	C	Ç	D	
a	b	c	ç	d	
E	Ê	F	G	H	
e	ê	f	g	h	
I	Î	J	K	L	
i	î	j	k	l	
M	N	O	P	Q	
m	n	o	p	q	
R	S	Ş	T	U	Û
r	s	ş	t	u	û
V	W	X	Y	Z	
v	w	x	y	z	

Rênîşa bikaranîne

Alfebeya Kurdî ji 31 tîpan pêk tê, ku ew di rûpela beramberî vir de ne. Di kurdî de *ç, ê, î, ş, û* tîpên cûdane û di rizê de li dû *c, e, i, s, u* yê tîn.

Hemû bêjeyên Kurdî qelew (reş) çap bûne û li gorî rêza alfebeya Kurdî hatine rêz kirin.

Nivîsên Holendî yên ku di navbera hîvokan de ne îtalîk (xwar), nivîsên Kurdî yên ku di nav hîvokan de ne, rast hatine danîn.

Eger bend bîn beş kirin, li ba hevmaneyan (bêjeyên hevdeng lê mane cuda), hejmarên qelewên Roma'yî hatina bikar anîn, li wir her hevmane bi rêzekî nu ve, piçekî di hundir de dest pê dike. Eger bêjaya serrêzê ji pirtir menayan pêk bê, vê gavê bi hejmarên Erebi ve ji hev tîn cûda kirin.

fêz I *zn.* 1. (gasîn) het plein, de plek 2. (hêl) de kant, de zijde

II *zn.* 1. (xirûr) de trots 2. (kîbîr) de hoogmoed, de arrogantie

III *bijw.* (jor) boven

ronahî 1. *zn.* het licht, de helderheid 2. *bn.* licht, belicht, helder

Ji dû benda qelew kurtebêjeyek îtalîk (xwar), ku ew bêjeya Holendî çî cûre ye nîşan dide, tê.

Eger pirtir wergerên bêjeyek hebin, ku hemû yekcûre bin, wêcar kurtebêje dîrekt li dû bendê hatiye danîn; eger wergerê bêjeyê cûrbecûr bin, wêcar kurtebêje li du hejmara qelew tê.

Eger bêjeyek ji pirtir cûreyan pêk bê, kurtebêjeyên ku cûrehiyan nîşan didin bi bîhnokê ve ji hev tîn cûda kirin.

Li dû kurtebêjeyê, wergera bendê tê. (Hemû kurtebêje di rûpela yanzdehê de ne.)

Li pêş navên Holendî pêşker (harfî tarîf) hatine danîn.

firîngeh *zn.* het vliegveld, de luchthaven
fir kirin *ww.* 1. nippen 2. slorpen, slurpen
fitne 1. *zn.* de onvrede, de tweedracht, de onenigheid 2. *bn.*
onruststokend, onrustzaaiend
mecanî *bn., bijw.* gratis
mecazî *bn., bijw.* figuurlijk, overdrachtelijk

Va ferhenga nemaze Kurmancî ji xwere bingeh girtiye. Lê bêjeyên Zazakî û Soranî jî tê de hene. Ew bêje bi kurtebêjeyên Z. yan S. ve hatine nîşan dan.

dengûbas *zn., S.* het nieuws, het journaal, de nieuwsberichten
lacik *zn., Z.* 1. het zoontje 2. het jongetje

Ger bêjeyekî Kurdî karibe li Holendi nêr û mê bê wergerandin ew di nav hîvokan de îtalîk hatiye nivisîn ku *m.* bo nêr û *v.* bo mê ye.

fêrmend *zn. (m.)* de onderwijzer, (*v.*) de onderwijzeres, (*m.*)
de leraar, (*v.*) de lerares

Hevmaneyên benda li dû kurtebêjeyan hatine danîn û di nav hîvokan de ne.

kone *bn. (kevn)* oud

Tewandinên lêkeran di nav hîvokan de ne, ku ew raweya fermaniya yekhejmar û dema niha ne. Hinek caran bes raweya fermaniya yekhejmar hatiye beyan kirin.

patin *ww.* (dipeje, bipeje) koken, bakken **nan patin** brood
bakken
nuhurandin *ww.* (binuhurîne) kermen, kreunen, jammeren

Li ba lêkeran, ji bilî hevmaneyan, tewandin ji hatiye dayîn. Vêcar jî di pêşîyê de tewandin, dû vê jî hevmane di nav hîvokan de ne.

nivîn 1. *ww.* (binive) (raketin) slapen, naar bed gaan
2. *zn.* (cil) het bed

Ger pirtir wergerên bêjeyek hebin, vêcar hevnameyan li dû hejmarên Erebi tînen.

rakêşandin *ww.* (radikêşe, rakêşe) **1.** (kişandin) trekken
2. (tamijandin) aantrekken

Eger werger rawe be, ew bi □ ve hatiye nîşan kirin.

bewreşînk *zn. med., S.* □ een (*de*) huidziekte
hoqe *zn.* □ het gewicht van 1283 gram

Wergerên ku ji pirtir bêjeyan pêk tên – ku cûreya bêjeyê nikaribe bê dayîn – di nav goşekevanek de ne.

berkel [bijna kokend], [tegen de kook aan]
ewledar *bn.* veilig, [te vertrouwen]

Benda ku pirtir tê xebitîn bi nîşandeka ► ve tê îşaret kirin.

hêtûn *zn.* ► êtûn

Hevokên ku wek mînak hatine dayîn hem jî jibo nîşandayîna cûdahiya wateyan e. Hevoken mînak yên Kurdî **qelew** hatine nivîsandin.

jiyîn *ww.* (dijî, bijî) **1.** leven **2.** wonen **ez li Den Haagê**
dijîm ik woon in Den Haag
kê *vr.vnw.* wie, wiens **Kê te re got?** Wie heeft jou dat verteld? **Kê li wî xist?** Wie heeft hem geslagen? **Ew ya kê bu?** Van wie was dat? **Ew bavê kê ye?** Wiens vader is hij?

Hinek caran hevokên mînak biwêj yan jî gotinên pêşiyên in. Wergerandina van biwêj û gotinên pêşiyên bi biwêj û gotinên pêşiyên Holendi ve hatine kirin. Vê car jî nîşandeka ◇ li pêşiyê hevoka Holendî hatiye danîn.

enîşk *zn. 1. anat.* de elleboog **2. anat.** (enîşkê borî/lûle) de elleboog **3. wisk.** de rechthoek **enîşk dan** ◇ iemand de rug toekeren, geen contact meer willen hebben

Bibliografie / Çavkanî

- Sahir Adsız, *Nederlandse en Turkse zegswijzen*, Het Spectrum, Utrecht 1992
- Amindarov, Aziz, *Kurdish-English / English-Kurdish Dictionary*, Hippocrene Books, New York 1994
- J. Blau, *Kürtçe-Türkçe-Fransızca-İngilizce Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1991
- K. ten Bruggencate, *Engels Woordenboek Eerste Deel Engels-Nederlands*, Wolters Uitgevers, Groningen 1939
- Ahmet Cengiz Çamlıbel, *İdyomên Kurdî*, Weşanên Deng, İstanbul 1997
- Mihemed Dehşîwar, *Mizgîn Ferhengoka Zarokan a Bi Wêne*, Weşanxaneya Newroz, Stockholm 1995
- Emîrxan, *Wörterbuch Kurdisch-Deutsch*, Max Hueber Verlag, Ismaning, 1992
- D. Faber e.a., *Het schoolwoordenboek: Nederlandse woordenschat voor de jeugd*, Jacob Dijkstra Educatieve Uitgeverij, Groningen
- Farizov, *Türkçe-Kürtçe Sözlük*, Özge Yayınları, Ankara 1994
- I. van Gelderen, *Duits-Nederlands Woordenboek*, J. B. Wolters, Groningen 1959
- C. R. C. Herckenrath, A. Dory, *Wolters' Handwoordenboek Frans-Nederlands*, Wolters' Woordenboeken, Utrecht 1988
- M. Huijgen, M. Verburg, *Van Dale basiswoordenboek van de Nederlandse taal*, Educatieve Uitgeverij, 1987
- Institut Kurde De Paris, *Kurmançî (hejmar 1-20)*, Wesanên Apec, Stockholm 1999
- Instituut voor Nederlandse Lexicologie, *Woordenlijst Nederlandse Taal*, Sdu/Standaard, Den Haag/Antwerpen 1997
- D. Îzolî, *Ferheng Kurdî-Tirkî / Türkçe-Kürtçe*, Komeley Xwêndikaranî Kurd Le Ewropa, Den Haag 1987
- D. Îzolî, *Ferheng Kurdî-Tirkî / Türkçe-Kürtçe*, Deng Yayınları, İstanbul 1992
- Fetullah Kakioğlu, *Türkçe-Kürtçe Sözlük*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1992
- Mehmet Kiriş, *Nederlands-Turks woordenboek*, Uitgeverij Lale, Nijmegen 1988
- Mehmet Kiriş, *Turks-Nederlands Woordenboek*, Etnicom, Ridderkerk 1992
- Mehmet Kiriş, *Uitdrukkingen- en spreekwoordenboek Nederlands-Turks / Turks-Nederlands*, Etnicom, Nijmegen 1992
- C. J. van der Klauw, G. J. van Oordt, *Technische termen*, E. J. Brill, Leiden 1968
- M. J. Koenen, J. B. Drewes, *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1985

- Malmisanij, *Ferhengê Dimilkî-Tirkî*, Deng Yayınları, İstanbul 1992
- Milliyet Yayınları. Büyük Sözlük. Almanca-Türkçe, İstanbul 1990
- Redhouse, *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1986
- Redhouse, *Türkçe - İngilizce Redhouse Sözlüğü*, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1986
- Kemal Sido-Kurdaxi, *Sprachführer Kurdisch*, Blaue Hörner Verlag, Marburg 1994
- P. van Sterkenburg, J. J. Pijnenburg, *Groot Woordenboek van Hedendaags Nederlands*, Van Dale Lexicografie, Utrecht 1984
- ТДК. Türkçe Sözlük (cilt.1.11). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 1988
- Torî, Ferheng Kurdî-Tirkî / Türkçe-Kürtçe, Koral Yayınları, İstanbul, 1992
- Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995
- B. B. Usso, J. Salzer, *Lehrbuch der kurdischen Sprache*, Weşanên Instîtuya Kurdî, Berlin 1994
- J. de Vries, F. de Tollenaere, *Etymologisch woordenboek*, Het Spectrum, Utrecht 1983
- Wolters' *Mini-Handwoordenboek Turks-Nederlands / Nederlands-Turks*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1992
- Petra Wurzel, *Rojbaş Einführung in die Kurdische Spache*, Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1997
- Abdullah Yeğîn, *Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992
- Ute E. Zimmer, A. Handel, *Dieren- en plantengids voor onderweg: familienatuurgids*, Tirion, Baarn 1990

Gebruikte afkortingen / Kurtebêjan

aanw.vnw.	aanwijzend voornaamwoord	rengdêrên îşarkî
aandr.	aardrijkskunde, aardrijkskundig	coxrafî
achterv.	achtervoegsel	paşdank
anat.	anatomie, anatomisch	anatômî
astron.	astronomie, astronomisch	astronomî
bep.vnw.	bepaald voornaamwoord	pronavê binavkirî
bijw.	bijwoord	rengpîşe
biol.	biologie, biologisch	bîolojî
bn.	bijvoeglijk naamwoord	rengdêr
chem.	chemie, chemisch	kîmyayî
dierk.	dierkunde, dierkundig	zoolojî
fig.	figuurlijk	mecazî
gramm.	grammatica, grammaticaal	gramerî
hoofdtelw.	hoofdtelwoord	hejmar
hulpww.	hulpwerkwoord	lêkera arîkar
jur.	juridisch	dadî
m.	mannelijk	mêr
med.	medisch	bijjîkî
mil.	militair	leşkerî
muz.	muziek, muzikaal	muzîk

nat.	natuurkunde, natuurkundig	fîzîk
onbep.vnw.	onbepaald voornaamwoord	pronavê nebinavkirî
onz.	onzijdig	bêcîns
pers.vnw.	persoonlijk voornaamwoord	pronavê kesîn
plantk.	plantkunde, plantkundig	botanîk
rangtelw.	rangtelwoord	hêjmarê rêzê
S.	Sorani (Koerdisch dialect)	Soranî
telw.	telwoord	hêjmar
tussenw.	tussenwerpsel	bang
uitr.	uitroep	bang
voegw.	voegwoord	gihanek
voorv.	voorvoegsel	pêşdank
voorz.	voorzetsel	daçek
vr.vnw.	vragend voornaamwoord	pronavê pirsyarkî
wederk.vnw.	wederkerig voornaamwoord	pronavê hevudu
wederk.ww.	wederkerend werkwoord	lêkerê pronavkî
wisk.	wiskunde, wiskundig	matematîk
ww.	werkwoord	lêker
Z.	Zazaki (Koerdisch dialect)	Zazakî
zn.	zelfstandig naamwoord	nav

Ji dê û bavê me re / Aan onze ouders